

François-Xavier Bellamy

A kismizettek

– avagy a tudásátadás nélkülözhetetlensége

François-Xavier Bellamy

A kisemmizettek
– *avagy a tudásátadás
nélkülözhetetlensége*

Századvég Kiadó
Budapest, 2022

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
François-Xavier Bellamy:
Les déshérités ou l'urgence de transmettre.

© Editions Plon, un département d'Edi8, 2014
12, avenue d'Italie
75013 Paris

Hungarian translation © Király Béla

© Századvég Kiadó, 2022
Fordította: Király Béla
A fordítást az eredetivel egybevetette: Magyar Ágnes

Felelős kiadó: Molnár Attila Károly
Szerkesztő: Ell Alexandra
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Borítóterv: Albert Anna
Tipográfia és tördelés: BánTóthKata
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-6436-08-5
ISSN 2732-0553

Tartalom

Va, pensiero	7
Egy földrengés három hulláma	17
Descartes: a tudásátadás – a gondolkodás zsákutcája . . .	19
Rousseau: a tudásátadás – a természet beszennyezése . .	39
Bourdieu: a tudásátadás – az igazság elleni véttség	69
A tudásátadás újramegzése	89
Kultúra – mi vagyunk, vagy a mienk?	89
„Légy azzá, aki vagy!”	101
Ne légy közönyös!	125
Összegzés. Az elismerés sürgető kényszere	157

Va, pensiero

2011. március 12., Római Operaház

*Va, pensiero, sull'ali dorate,
Va, ti posa sui clivi, sui colli...*

„Mint a fecske, repülj messze földre,
Színarany szárnyú gondolat, repülj el!
Rég nem látott hazámba kerülj el,
Vár a hőn szeretett szép otthoni táj.
Üdvözdölj várunk száz ősi tornyát,
Nézz az áldott, az egykor oly virágzó völgybe...
Tudd meg bús földünk szájalmas sorsát,
Ó, az emlék, hogy kínoz, hogy fáj!
Bölcsek lantja a fűzfának ágán,
Ó, miért lett oly néma a húrja?”¹

Riccardo Muti pálcájának vezényletével a híres zsidó kórus dala viharos tapssal ér véget. Az ováció közepette néhányan *bis*-t kiabálnak. Aztán hirtelen csend lesz. A Római Operaház patkó alakú nézőterén a közönség lélegzet-visszafojtva vár, a sorok között borzongás fut végig. A mester a tömeg felé fordul, és azt mondja: „Rendben.”

Muti úr szünetet tart. Hosszúra nyúlt karmesteri pályafutása során mindössze egyszer engedett *ráadást* a közönségének. 1986-ban történt, a Scalában, szintén a *Va, pensiero* elhangzása után. Azóta nem hagyta magát meggyőzni. Muti számára az

---

¹ Giuseppe Verdi *Nabucco* című operájának III. felvonásában elhangzó Rabszolgák kórusa. A magyar szöveg Blum Tamás fordítása.

opera egységes egész; nem hagyható abba csak úgy, egy ismerős dallam újrajátszásának öröme. De ma este valami különös történt vele. „Rendben” – ismétli a mester.

A hetvenedik évéhez közeledő Riccardo Muti elismert művész, munkásságát világszerte nagyra értékelik, de az olasz kultúra színterén különleges megbecsülés övezi. A februári chicagói kórházi kezelése óta ma este lépett először a karmesteri emelvényre. Az történt ugyanis, hogy a mester az ős folyamán próba közben elájult, elesett, és eltörött az állkapcsa. A műtét után az orvosok „rendkívüli fáradtságot” diagnosztizáltak nála, és ráparancsoltak: ha kedves az élete, ne utazgasson, és ne vezényeljen hangversenyeket. Az ő tanácsukkal dacolva tért vissza tehát Olaszországba a *Nabucco* próbáira. Semmiért a világon nem hagyta volna ki a kivételes előadást, amely az olasz egység 150. évfordulójának ünnepségsorozatát nyitotta meg.

A mögötte lévő ülésre támaszkodva, enyhén ívelt háttal a kottája fölé hajolva várja meg a végtelennek tűnő taps végét, amellyel beleegyezését fogadták. „Egyetértek, de...” – teszi hozzá, s azzal újra a zsúfolásig telt terem felé fordul. Az első sorokban sok politikus tapsol neki, hiszen az ő kedvéért jöttek el ma este.

Muti később a *Times*nak így mesélt e kivételes eseményről: „Az előadás előtt hatalmas ünneplésben részesített a közönség. Majd elkezdődött az opera. Minden tökéletesen ment, de amikor eljutottunk a híres *Va, pensiero* dalhoz, nyomban éreztem a feszültség erősödését a nézőtéren. Vannak dolgok, amiket nem lehet leírni, de az ember megérzi. Korábban néma csend honolt a teremben. Amikor azonban az emberek megéreztek, hogy hamarosan a *Va, pensiero* következik, a csendet őszinte hevület váltotta fel. Érezni lehetett, ahogy a közönség minden zsigere lüktet a rabszolgák siránkozásának hallatán.”

A *Va, pensiero* egy különleges kórusének. A már-már nem hivatalos olasz himnusznak számító elégia a szülőföldjétől elszakított zsidó nép reménytelenségét jeleníti meg, akik rabszolgasorba taszítva megérzik, hogy közeleg a haláluk órája. A *Nabucco* harmadik felvonásában Abigél ragadja magához a

hatalmat, és a babilóniai függőkertben sűrgeti Nabuccót, hogy engedélyezze a zsidók lemészárlását. Az Eufrátesz partján az elitéltek felemlegetik letűnt országuk szépségét, s a hosszú áriában a fájdalom fenyegetettsége váltakozik az emlékezés édességével. Észak-Itália a fiatal Giuseppe Verdi operájának bemutatása idején a Habsburg Birodalom csapatai által megszállt országrész volt, és a történelmi parabolával az olasz nép helyzetét mutatta be. A milánói közönség pedig már az ősbemutató napján, 1842. március 9-én, az osztrák hatóságok kifejezett tiltása ellenére *ismétlést* követelt a *Va, pensiero* elhangzása után...

Tehát nem volt véletlen Riccardo Muti ezen 2011. március esti ritka döntése. Amikor a tomboló taps után végre visszatért a csend, a tömeg felé forduló karmester beszélni kezdett. Nem kért mikrofont, nem használt jegyzetet, és nem emelte fel a hangját. Keresetlen szavakkal beszélt.

„Már nem harmincéves vagyok, és leéltem az életem nagy részét; de mint egy sokat látott és tapasztalt olasz, bevallom, szégyellem, ami a hazámban történik. Ezért fogadom el a *ráadásra* vonatkozó kérésüket a *Va, pensiero*t illetően. Nemcsak hazafias örömet érzek, hanem ma este, miközben a kórus azt énekelte, hogy »Tudd meg bús földünk száználmas sorsát«, arra gondoltam, ha így folytatjuk tovább, akkor megöljük azt a kultúrát, amelyre Olaszország történelme épült. És így valóban *bús és száználmas* lesz a hazánk – és vele együtt mi is.”

Ezt követően az egész helyiségből, a földszinttől a karzatig, fel az erkélyekig, sőt a színpadon is hosszasan hullámszik a taps, amely fokozatosan felállítja a közönséget. Az állva tapsoló nézőket hamarosan követik az ülő és térdelő kóristák a színpadon, akik szintén bekapcsolódnak a tapsorkánba. De ekkor újra megszólal a mester:

„Jómagam, Muti, túl sokáig hallgattam. Szeretném, ha most... jelentést adnánk e dalnak; mert mi itthon vagyunk, fővárosunk színházában, egy pompásan éneklő kórossal, amelyet a zenekar olyan kiválóan kísér. Ezért, ha egyetértetek velem, azt javaslom, csatlakozzanak hozzánk, és együtt énekeljünk.”

Nehéz leírni, mi következett az elhangzottak után. „Láttam csapatostul felállni az embereket – mesélte Muti. Az egész Római Opera talpon állt. A kórus is felemelkedett. Varázslatos pillanatnak voltam szemtanúja. Az az este nemcsak a *Nabucco* előadása volt, hanem a főváros színházának egyöntetű kinyilatkoztatása is.”

Miközben a zenekar gyorsan hangol, a mester továbbra is a közönség felé fordulva felemeli a karmesteri pálcáját. „Figyelem, együtt!” – mondja fojtott hangon. Mindenki arca felderül, amikor felcsendülnek az első hangok. A karzat nézői ledobják a műsorfüzet-szórólapjaikat, amelyek százával lebegnek a levegőben, mielőtt a padlóra érnének. És a dal egyetemes lüktetésével, amelyben ezernyi hang vesz részt, elhangzik újra a rabszolgák kórusa, mely elénekeli a gyász, a szomorú harag és a remény áriáját.

*Mint a fecske, repülj messze földre,
Színarany szárnyú gondolat, repülj el!*

A dal végén, miközben a közönség és a művészek is könnyekig meghatódnak, Muti a történelmi hevületű pillanatban még ezeket mondja, különleges, kemény és metsző szavakkal figyelmeztetve, mint a „sors prófétája”: „1842. március 9-én, a *Nabucco* premierje identitásuk megvédésére és szabadságuk kiharcolására buzdította az olaszokat. Nem szeretném, hogy 2011. március 12. estéjén a *Nabucco* a kultúra temetési dala legyen.”

Nekem, a fiatal tanárnak ez a figyelmeztetés valós és tragikus jelentőségű volt. Ugyanaznap este, 2011. március 12-én, fél kilenc körül halálra késeltek egy tinédzsert egy metróállomás előtt Asnières-sur-Seine-ben, nagyon közel ahhoz a középiskolához, ahol elkezdtem dolgozni. Samy Tebbi tizenöt éves volt. Meggyilkolásának oka: átlépte azt a képzeletbeli határvonalat, amely Luth városát a szomszédos Courtilles kerülettől elválasztja. Ebben a drámában nem voltak rendezendő pénzügyi elszámolások, szerelmi vetélkedések vagy régi viták. Csak a

színtiszta, képtelen, abszurd erőszak. Az elvadultság jelent meg leplezetlenül, néhány lépésre a gimnáziumtól. Ott, ahol az oktatás kudarcot vall, nem szükségszerű-e, hogy a barbárság nyomul be a helyére? „A kultúrát eltemető ének” egyben az erőszak és a halál dala.

Samy halála csak az egyik következménye annak a kulturális összeomlásnak, amely miatt az idős olasz mester aggódott. Nem kell nagyon sokáig keresni ennek a nyers erőszaknak a kiváltó okát. Amikor már nem tudjuk a közös kultúrát életben tartani, a társadalom visszafordul a természeti állapotához, a „világ elvadulásához”, amelytől a médiumok és a politika visszhangzik. „Tudd meg bús földünk szálnalmas sorsát.” Az oktatás kudarc napjainkban elég széles körben ismert, de talán mégsem felesleges felidézni néhány tünetét. Minden, a franciaországi oktatás színvonaláról szóló, hazai és nemzetközi tanulmány immár húsz éve a hanyatlás mélységét mutatja, a hazai vak optimizmus megnyugtató hazugságai ellenére. A legutóbbi, 2013-ban közzétett, főként a természettudományos tantárgyaknak szentelt PISA-felmérés a középiskolások 22 százalékáról mutatta ki, hogy évismétlők, vagy olyan tanulók, akik képtelenek tanulmányaikat folytatni, s ezáltal „hatékonyan és eredményesen részt venni” a társadalom életében. Tíz évvel korábban ez a szám még csak 16 százalék volt. A hátrányos helyzetűek közül ötből csak egy tanulónak van esélye jó eredményeket elérni.² Ezek a gondok már több tantárgyban is jelentkeznek: a történelem, a földrajz és az állampolgári nevelés tantárgyakból a Nemzeti Oktatási Minisztérium is megállapította, hogy meredeken emelkedett a nagy nehézségekkel küzdő tanulók száma. Egy 2012-es felmérés szerint a középiskolások 22 százaléka képtelen „megfejtetni, értékeltetni a kapott információkat”, és nem tud „egyszerű szövegeket értelmezni”. Az érem másik oldalán azon

---

² PISA-rangsor: Franciaország az oktatási egyenlőtlenségek bajnoka (Classement PISA: la France championne des inégalités scolaires). *Le Monde*, 2013. december 3.

hallgatók aránya, akik képesek „összetett szöveg értelmezésére” és a „nyitott kérdéseket jól megválaszolni”, nem több mint 6 százalék, csaknem feleannyi, mint hat évvel korábban.³ Ami a nyelvtudást illeti, az eredmények még aggasztóbbak, amint azt a Védelemre felhívás napja (JAPD, ma JDC)⁴ alkalmából minden évben elvégzett felmérés is jelzi. Ez alkalommal a tizenkilenc év körüli korosztály egy csoportjának kítűztek néhány egyszerű feladatot: egy valódi szó megkülönböztetését néhány értelmetlen betűtől, egy film kikeresését a moziműsorban, egy novella elolvasását. 2013-ban a Nemzeti Oktatási Minisztérium szerint a résztvevők közel 20 százaléka nem tudta elvégezni ezeket a gyakorlatokat. Minden ötödik francia fiatal tehát a hivatalos statisztikák szerint is többé-kevésbé írástudatlan. Íme, néhány elem, amely elegendő, amennyiben ez még mindig szükséges, hogy konkrétan bemutassuk a mostani közös kudarc mértékét. De hátravan még a magyarázat...

A kulturális válság nem az eszközök, a finanszírozás vagy a gazdálkodás problémájának eredménye; ez egy belülről jövő földcsuszamlás. Egyedülálló jelenség ez a példátlan szakadás a mi nyugati társadalmainkban: egy nemzedék, amely nem volt hajlandó átadni a következőnek azt, ami a kötelessége: a tudást, a vonatkozási kapcsolódásokat, azt az időtlen tapasztalatot, amely az örökségét képezte volna. Van egy kifejezetten szándékos politika, majdnem, hogy bevallottan. Amikor tanítani kezdtem, elképzelni sem tudtam volna, hogy ez az alapvetővé váló követelmény építi majd fel a fiatal tanári fejlődésemet. „Önöknek nincs mit átadniuk.” Az iskolába indulásunk előtt tőlünk, a fiatal tanárjelöltektől búcsúzó főtanfelügyelő

---

³ 2012-es CEDRE-felmérés az Értékelési, Előrejelzési és Teljesítmény Osztály részéről (Enquête CEDRE 2012, Direction de l'évaluation, de la prospective et de la performance).

⁴ JDC: a Védelem és állampolgárság napja egy egynapos program, amely az állampolgársággal, az emlékezési kötelezettséggel, valamint a honvédelemmel, a hadsereggel, a nemzettel és az Európai Unióval kapcsolatos kérdések tudatosításával foglalkozik a kötelező katonai szolgálat megszüntetését követően. – A szerk.

többször is elrebegette ezt a mondatot. „Önöknek nincs mit átadniuk.” Ezek a szavak meghökkentettek, és mély nyomot hagytak bennem.

A kultúra az, ami lényegében öröklődik. És ezek után azzal a tanügyi projekttel tömik a fejünket, miszerint ne vessük alá utódainkat a kultúra nevű elavult teher cipelésének, nehogy megfeküdjön a múlt a szabadságukat. Mostantól arról kell gondoskodnunk, hogy minden gyermek a saját útját járja, a saját tudását állítsa elő magamagának. Eltanácsoltak az „előadás” módszerétől, a „kívülről megtanulni” követelésétől; nem támogathattam azt az elképzelést sem, hogy a világról kialakított tapasztalataikat a szülők átadhatják otthon a gyermekeiknek. Még a kultúra iránti érzéket is elveszítettük. Számunkra a kultúra legfeljebb haszontalan fényűzés, legrosszabb esetben pedig egy felesleges és nehéz poggyász. Természetesen, továbbra is járunk múzeumba, moziba, zenét is hallgatunk; szóval tudatosan nem taszítottuk el magunktól a kultúrát. De igazából már nem érdekel minket a tartalma, a vele való foglalkozás inkább felületes szórakozás, intelligens élvezet vagy mutató dísz.

Ennek a kultúrával szembeni bizalmatlanságnak a tünete mindenhol szembeötlő. Akinek van füle hozzá, szinte minden, az iskoláról, a gyermekekről, a társadalomról és a családról szóló közös beszédben meghallhatja a gyakori disszonáns hangot. Szemléletes példa erre napjainkban a digitális forradalom által felkínált hatalmas adattár iránti bűvölet. Egy volt miniszter úgy okoskodott, hogy a gyerekek végre megszabadulhatnak a tanulás fájdalmas feladatától, mert ma már minden ismeret elérhető a világhálón. Egy másik értelmiségi azon lelkendezett, hogy a net kis zsenijei, akik a fiatal nemzedék tagjai, most először a történelemben jobban hozzáférnek az információkhoz, mint a szüleik. Ezért aztán meg is szűnt minden ok a tanításukra. A világhálónak köszönhetően tehát mentesülünk a tudás átadása alól, nem marad más hátra, mint az, hogy megmutassuk nekik a „know-how”-t, az „életvezetési készségeket”. Mivel a gépeké lett a felelősség a tudás örökségének tárolásáért, a szabadság új távlatai nyílhatnak meg. Íme, a bizalmatlanság egy tüne-

te, amely miatt a kultúra elidegenít, és ettől a tehertől minden eszközzel meg kell szabadulnunk.

Továbbra is szeretnénk nevelni, de ismereteket átadni már semmiképp. Ám e projekt kudarcra új megvilágításba helyezi a jelenkori válságot: a tanárok nem lettek hirtelen középszerűek, a szülők többsége sem feledkezett meg a rájuk háruló felelősségről, egyszerűen csak egy lehetetlen, elgondolhatatlan küldetést ruháztak rájuk. A társadalom azt kéri tőlük, hogy neveljenek, de szabadítsák meg a gyermekeket minden tekintélytől, az egyéniség kialakulása előtti kultúra minden súlyától. Mi mindenképpen tiszteletre, toleranciára szeretnénk nevelni a fiatalokat, és hogy jó állampolgárok legyenek... De ez nem jelenti azt, hogy ismereteket is adjunk tovább, véljük némelyek. Elegendő megteremteni egy olyan lebegő, kölcsönös értékeken alapuló keretet, amely megnyugtatja őket, és ezt folyamatosan ismétetni abban a reményben, hogy azzá válnak, amivé szeretnénk. Aztán a gyermeknek önállóan kell elindulnia tudása, erkölcsi döntései és sorsa nyomában. Minél jobban beavatkozik a nevelő, minél többet fektet be a tudás átadásába, annál vétkesebb, mert megfosztja a gyermeket elsődleges szabadságától, a spontaneitásától – és ezzel megakadályozza, hogy önmaga legyen. Azok, akik tanítanak, gyanúsak, és mindazok, akik továbbítják a tudást, bűnösök.

A tudásátadás – figyelmeztet kollektív tudatalattink – elidegenítés, mert megfosztja a gyermeket attól, hogy kiépítse saját viszonyítási pontjait, önállóan döntsön, és elfogadja az értékeit. Amikor ez a tudásátadás azért vezet elidegenedéshez, mert általa – úgymond – olyan tekintély befolyása alá kerül, amely megakadályozza álmai kiteljesedését, kreatív hozzáállását a dolgokhoz, egyszóval: megakadályozza, hogy a gyermek önmaga szerzője legyen. A tudásátadás tehát elidegenedés. A megértés hiánya miatt az IUFM⁵ oktatói felhánytorgatták

---

⁵ Egyetemi Tanárképző Intézetek, mai nevük Posztgraduális Oktatási és Nevelési Iskolák (Écoles supérieures du professorat et de l'éducation).

nekünk, hogy az iskola az elnyomás helye, „katonai kórház-börtönrendszer” maradt – azaz olyan intézmény, mint a laktanya, a kórház és a börtön. A család viszont csak egy kasztrált szaporodás forrása lehet. Hát innen fúj a szél, ezért ez az elképesztő távolságtartás, amely az iskolát és a társadalmat jellemzi a szülőkkel szemben, és az a bizalmatlanság, amely gyakran még a tanári szobákban is megjelenik. Nincs már érzékünk a kultúra iránt, amelyet tovább kellene adnunk, ezért aztán nem is akarunk átadni semmit; és így nem is csoda, ha fogalmunk sincs arról, mi végre is vagyunk ott...

A társadalomnak mindezek ellenére továbbra is szüksége van a felnőttekre, akik nevelnek. Azonban tudásátadás nélkül kellene tenniük ezt, és ennek az ellentmondásos utasításnak a csapdájában, amelyet senki sem nevez paradox helyzetnek, kétségbeesetten figyelik gyermekeik látványos kudarcát, amelyért a szülők és a nevelők együttesen felelősek. A mai fiatalok szellemi értelemben koldusszegények, mert meg vannak fosztva a kultúra minden gazdagságától, amelynek fontosságát nagyrészt már nem is értik. Zavartan, kiegyensúlyozatlanul, gyakran a tagolt beszéd utolsó érthető szavait használva, annak lecsupaszított kifejezésmódját ismételtetik, amely még érthető azok számára, akiknek már nem maradt más kifejezésmódjuk, mint a fizikai erőszak. Az érzelmek tagolatlan, érthetetlen és értelmetlen közlésmódja az erőszak közvetlen előszobája, és igencsak jellemző azokra, akiknek az iskolán kívül nem volt lehetőségük a kultúra semmilyen formájának a megtapasztalására. A legsérülékenyebb családokban, a leghátrányosabb helyzetű környékeken az erőszak kifejezőeszközzé, míg a nyelv ellenséges területté válik. Íme, ez az eredménye a mi saját projektünknek. El akartuk árulni az örökségünket; kifosztottakat hoztunk létre.

Miért zártuk ki a tudás átadásának lehetőségét? Kétségtelenül ez a legfontosabb kérdés, amelyet fel kell tennünk. Ahhoz, hogy jobban megértsük, aprólékosan elemeznünk kell a modernitás származástanát, a konkrét megnyilvánulásain keresztül. Ha világosan akarjuk látni a következményeket, megértjük, hogy a diagnózis felállítása nagyon is sürgős.

Ezután megpróbálhatunk új perspektívákat nyitni, amelyek segítségével kilábalhatunk a mostani válságból. De hogyan lehetne újjáépíteni a nemzedékek közötti párbeszédet? Mire alapozhatjuk azokat az új tudásátadási formákat, amelyekre társadalmunknak a jövője megalapozásához szüksége van? Mindenáron választ kell adnunk, hogy ne hagyjunk ekkora nyomorban egy nemzedéket, amely azt kiáltja, nem akar így meghalni. Csak erre az útra áttérve kerülhetjük el, hogy civilizációnk dala ne váljon gyászénekké, amelynek még az emlékét is elfeledjük. Ha a gondolkodás erejét az élet szolgálatába állítjuk, ismét felemelkedhetünk örökségünk magasságába. Szállj, gondolat! *Va, pensiero...*

Egy földrengés három hulláma

Honnan származik a kultúráról alkotott mostani képünk? Általánosan elterjedt vélemény, hogy az európai társadalmak intézményei – amelyek éltetik és továbbítják a közös kultúránk alapjait – válságba kerültek. A kultúra átadása már nem magától értetődő, és éppen ezt a helyzetet fejezzük ki a „válság” fogalmával.

De ez a kifejezés félreértésre adhat okot, ha azt hisszük, hogy egy véletlen jelenségről van szó. Úgy is értelmezhetjük ezt, mint ami a kultúrán kívüli véletlenszerű okokra vezethető vissza, és feltételezhetjük, hogy például a tekintély hagyományos formáival szembeni bizalomvesztésről van szó. Ez utóbbi fakadhat a politikai intézmények hiteltelenségéből, a gazdasági ciklusok zavaraiából, vagy a technológiai haladással járó mélyreható változásokból.

Ez szerintem nagy hiba lenne: bár kétségtelenül e tényezők egyike vagy másika – vagy mindhárom, sőt még más is – hozzájárul ahhoz a szakadáshoz, amelyet tanulmányozni szeretnénk. De napjainkban kultúránknak a szétesése magából a kultúrából következik; és a rá jellemző tudásátadási válság nem konjunkturális baleset, hanem igen mély kritika eredménye, a gyökerek több évszázadra nyúlnak vissza.

Ennek felismeréséhez elegendő némi időt szánni egy gyors visszapillantásra. Ennek a kritikai erőfeszítésnek nyomait feltárni egyet jelent az ezt követő válság teljes terjedelmének felmérésével. Az egész nyugati civilizációt a modernitás sodorta a töréspont közelébe, amelynek kézzelfogható közelségét ma, a legaktuálisabb vitákban figyelhetjük meg.

Megpróbáltam itt elkülöníteni három fontos momentumot a modernitás szerinti tudásátadás kritikájában. Előtte azonban szeretnék két előzetes megjegyzést tenni.